

BECZNER BARBARA

Budapest

Direktiiviset puheaktit ja kohteliaisuus Unkarissa käytettävissä suomen oppikirjoissa

1 Johdanto

Tehokas viestintä riippuu siitä, kuinka hyvin keskustelun osapuolet havaitsevat toistensa tavoitteet eli tulkitsevatko he oikein toistensa viestejä. Tästä liikkeelle lähtien voidaan todeta, että yksi toisen ja vieraan kielen opettamisen keskeisimmistä tavoitteista on kehittää oppijoiden kommunikatiivista ja pragmaattista kompetenssia, jonka keskeinen komponentti on eri sosiaaliin tilanteisiin sopiva kielenkäyttö. Ilman sosiaalista tilannekontekstia ei voi puhua kohteliaasta kielellisestä käyttäytymisestä – olkoon kyseessä syntyperäisten tai vieraan kielen puhujien kielenkäyttö. Tässä artikkelissa tavoitteenani on selvittää, missä määrin oppikirjat välittävät tällaista tietoa.

2 Tavoitteet ja aineisto

Funktionaalisissa teorioissa korostetaan sitä, että kieli on sosiaalinen konstruktio: kielellä on aina jokin funktio yhteiskunnassa. Kielen funktioita voidaan tarkastella merkityksinä, jotka toteutuvat kielen leksikogrammaattisina muotoina (Shore 1992: 36; Lauranto 2000). Tiettyjen lausetyyppien käyttö ei tietenkään ole yleismaailmallinen ilmiö, vaan se vaihtelee kulttuurista toiseen, niin kuin myös se, miten kussakin tilanteessa kuulija kyseessä olevan lauseen tulkitsee. Tämä riippuu kulttuurin ja sitä kautta kielen normeista.

Halliday (1994) erottaa lausetyypin perusmerkityksen ja kielenkäytön tasolla tapahtuvan tulkinnan. Perusmerkitys ja se, mihin tiettyä lausetyyppiä todellisuudessa käytetään, eivät ole välttämättä sama asia. Kielenkäytön tasolla tapahtuvaa tulkintaa hän kutsuu retoriseksi funktioksi tai sävyksi (Halliday 1994: 365; Shore 1992: 191; ks. myös Lauranto 2004). Tällä hän tarkoittaa sitä, että sama lause voidaan tulkita eri tavalla tilanteesta riippuen. Tähän tulkintaan eivät vaikuta pelkästään syntaktinen muoto ja niiden perusmerkitys, vaan myös kielenulkoiset tekijät kuten esimerkiksi intonaatio, eleet ja ilmeet,

tilannekonteksti¹ ja kyseessä oleva kulttuuri (Halliday 1994: 365).

Tämä artikkeli liittyy suomen kielen pro gradu -työhöni *Puheaktit, kohteliaisuus ja toimintaan kehottaminen suomessa vieraana kielenä*. Siinä käsittelen direktiivisiä puheakteja oppikirjoissa. Pyrin siinä tarkastelemaan, missä puhetilanteessa tietyt puhefunktiot milläkin morfosyntaktisella tavalla ilmaistaan. Pohdin myös, millaisin kielellisin keinoin kohteliaisuus ilmenee ja millaisin strategioin dialogien puhujat tekevät ohjailevista ilmauksistaan kohteliaita. Analysoin kohteliaisuutta sosiaalisesti määrättyä lingvistisenä toimintana eri teorioiden näkökulmasta. Valitsin analysoitavakseni direktiivit sen takia, että ne ovat luonteeltaan eniten kasvoja uhkaavia, joten juuri niiden yhteydessä on hyödyllistä katsoa, miten kielenkäyttäjät selvittävät ongelmallisen vuorovaikutustilanteen.

Pro gradu -työni aineistona käytin suomi toisena ja vieraana kielenä - oppikirjojen dialogeja. Aineiston rajasin kahdella perusteella. Toisaalta käsittelin ainoastaan alkeistason oppimateriaaleja, toisaalta valitsin suomen oppijoille tarkoitetuista oppikirjoista vain ne, jotka olivat tuolloin (vuosina 2002–2003) käytössä Unkarin yliopistoissa. Näillä perusteilla otin tutkimukseeni mukaan seuraavat neljä oppikirjaa:

- Nuutinen, Olli 1987: *Suomea suomeksi 1* (= SS)
- Lepämaa, Anneli – Silfverberg, Leena 1987: *Suomen kielen alkeisoppikirja* (= SKA)
- Kenttälä, Marjukka 1998: *Kieli käyttöön – suomen kielen alkeisoppikirja* (= KK)
- Maticsák, Sándor – Tarvainen, Anna 2002: *Finn nyelv* (= FNY).

Tässä artikkelissani käytän näistä samoista oppikirjoista ottamiani esimerkkejä.

¹ Tilannekontekstiksi (*context of situation*) kutsutaan sitä tilannetta, jossa kieltä käytetään. Se voidaan määritellä kolmen tekijän avulla: kenttä (*field*), roolit (*tenor*), asu (*mood*). Diskurssin kenttä -käsitteellä voidaan määritellä, mistä sosiaalisesta toiminnasta on kyse. Diskurssin roolit viittaavat siihen, mitkä ovat puhujien väliset suhteet, kun taas diskurssin asu tarkoittaa kielen osuutta ja tehtävää kielellisessä vaihtokaupassa Halliday ja Hasan (1989) olettavat, että tekstuaalisten tekijöiden – eli kentän, roolin ja asun – sekä vuorovaikutukseen osallistuvien puhujien leksikaalisten ja kieliopillisten valintojen välillä on yksiselitteinen suhde. Eksperimentaaliset merkitykset heijastuvat hänen mielestään ensisijaisesti sanastoa ja lausetyyppejä koskeviin valintoihin, interpersonaaliset merkitykset modus-, modaalisuus-, persoon- ja intonaatiovalintoihin, ja tekstuaaliset merkitykset esimerkiksi tekstin teema/reema -rakenteeseen.

3 Teoriataustaa

Tässä artikkelissa teoreettisena lähtökohtana käytän Brownin ja Levinsonin (1987) kohteliaisuusteoriaa. Direktiivien määrittelyssä taas käytän apuna puheaktiteoriaa, systeemis-funktionaalista teoriaa ja Ison suomen kieliopin (2004) lukua Imperatiivi ja muut direktiivit.

3.1 Kohteliaisuus

Kohteliaisuutta käsitteleviin empiirisiin tutkimuksiin eniten vaikuttaneen kohteliaisuusteorian, Brownin ja Levinsonin (1987) ajatuksen mukaan lingvistinen kohteliaisuus koostuu niistä kielen ja vuorovaikutuksen keinoista, joiden avulla kielenkäyttäjät ottavat huomioon sekä pitävät yllä ja suojelevat omia sekä toistensa kasvoja eri sosiaalisissa tilanteissa. Kasvot-käsite taas tarkoittaa puhujan julkista minäkuvaa eli hänen käsitystään sosiaalisesta arvostaan yhteisön jäsenenä.

Kasvoja voidaan suojella käyttämällä erilaisia strategioita, joita löytyy Brownin ja Levinsonin (1987: 13) mukaan lähes kaikista kielistä. Kohteliaisuus on siis tämän näkökulman mukaan yleismaailmallinen ilmiö. Oma näkemykseni on, että sen ilmenemismuodot kuitenkin vaihtelevat riippuen kulttuurista, tilanteesta ja puhujien välisistä sosiaalisista suhteista.

Kohteliaisuus on siis mielestäni osa kielitaitoa. Kohtelias viestintä on sellaista, jossa kommunikaation osapuolet eivät menetä kasvojaan. Vuorovaikutuskumppanille osoitetaan hyväksyntää ja häntä kunnioitetaan antamalla hänelle tilaa toimia: toisin sanoen jätetään puhutellulle valinnanvapaus. Hyväksyntää voidaan osoittaa esimerkiksi antamalla vaikutelma yhteenkuuluvuudesta ja siitä, että keskustelu etenee ristiriidattomasti, yhteisymmärryksessä. Ohjailevissa ilmauksissa käytetään kohteliaisuuskeinoja, koska ilmaukset uhkaavat puhekumppanin kasvoja. Uhan puhuteltavan kasvoille aiheuttaa se, että puhuteltavan itsemääräämisoikeutta rajoitetaan: pyritään ohjaamaan hänen toimintojaan. Kohteliaisuus ei ole yksilöllinen käsite: kohteliaisuutta rakennetaan vuorovaikutustilanteessa aina yhdessä.

3.2 Direktiivin määrittely

Sana *direktiivi* on puheaktiteorian käsite. Sillä tarkoitetaan lausumaa, jolla ei ole totuusarvoa, vaan jota – Austinin (1980) mukaan – voidaan ajatella tekoina tai toimintoina. Searle (1979) määritteli direktiivit puheakteiksi, joilla puhuja haluaa saada kuulijan käyttäytymään jollain tavalla. Puheaktiteorioissa puhutaan

suorasta ja epäsuorasta puheaktista. Imperatiivia pidetään puheaktiteorioissa direktiivien suorana ilmaisutapana. Direktiiviä voidaan ilmaista myös muilla tavoin. Tällaisia ilmaisutapoja puheaktiteorioissa kutsutaan epäsuoriksi puheakteiksi.

Searlen (1979) kuvausmallille ja sen pohjalta kehittyneille teorioille on yhteistä, että ne käsittelevät puheakteja ja kontekstia toisistaan irrallisina, abstraktisina ilmiöinä (Raevaara 1997: 75). Funktionaalisissa teorioissa sen sijaan korostetaan toisaalta kielen sosiaalista ulottuvuutta (pidetään kieltä ihmisten välisenä vaihtokauppana), toisaalta myös kontekstin tärkeyttä: merkityksenteon yhteydessä otetaan huomioon myös kielenulkoiset tekijät kuten esim. puhujien väliset suhteet, ikä ja sukupuoli, intonaatio, eleet ja ilmeet yms., eikä pelkästään lausuman kieliopillista muotoa.

Funktionaalisissa teorioissa puhutaan direktiivien sijaan KÄSKYistä (Halliday 1994; Lauranto 2000; Lauranto (tulossa)). KÄSKY on yksi puhefunktioista, ja sillä tarkoitetaan tavaroiden ja palvelujen pyytämistä. Hallidayn mukaan KÄSKYN kongruentti tai tyypillinen² todellistuma on imperatiivilause. Kun tavaroiden ja palvelujen vaatimista ei ilmaista imperatiivilla, hän puhuu metaforisesta reaalistumisesta. (Halliday 1994: 342, 363–367.)

Ison suomen kieliopin (= ISK) (2004: 1560) mukaan ”direktiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltavaa toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla” (ks. myös Tainio (toim.) 1997). Direktiivien yhteiseksi piirteeksi mainitaan se, että ne ovat vierusparin etujäseniä: ne vaativat jälkijäsenen, joka voi olla puhekumppanin kielellinen tai ei-kielellinen reaktio³. Ison suomen kieliopin (2004) mukaan prototyyppinen direktiivi on imperatiivilause. Siinä kuitenkin huomautetaan, että on useita vaihtoehtoisia morfosyntaktisia ja leksikaalisia keinoja, joilla voidaan ilmaista samaa puhefunktiota. Näitä vaihtoehtoisia ilmauksia pidetään konventionaalistuneina ilmauksina, jotka ovat erikoistuneet tiettyihin konteksteihin. (ISK 2004: 1560–1562.)

Oman näkemykseni mukaan direktiivi voidaan määritellä sellaisten puheaktien yläkäsitteeksi, joiden perusmerkitys on vaatia ensisijaisesti ei-kielellistä eli toiminnallista responssia. Niin suomen kuin unkarin kielessä on morfosyntaktinen kategoria, jonka avulla käskemisfunktiota (Hallidayn (1994) puhefunktiojaon mukaan KÄSKYä) voidaan ilmaista. Sen käyttö on kuitenkin erilaista näissä kahdessa kielessä – sitä käytetään erilaisissa tilanteissa, eri

² Shore (1992: 178) ehdottaa, että kongruenttisuuden tai tyypillisyyden sijasta voisi puhua perusrealisaatiosta (a kind of baseline) tai yksinkertaisimmasta tavasta ilmaista asioita (maximally simple way of expressing things).

³ Vieruspari on keskusteluanalyysiin kuuluva käsite. Se tarkoittaa kahden puheenvuoron muodostamaa toimintajaksoa. Vieruspari koostuu etujäsenestä ja jälkijäsenestä, jotka ovat eri puhujien esittämiä vierekkäisiä vuoroja (ks. Raevaara 1997).

genreissä. Direktiivin ilmaisutapoja pidän Ison suomen kieliopin (2004: 1561) tavoin kontekstissaan aina ensisijaisina.

4 Direktiivit oppikirjoissa – kontekstin puutteeseen liittyviä ongelmia

Isossa suomen kieliopissa (2004: 1561) erotetaan direktiivien 16 funktiota: käsky, kieltö, kehoitus, pyyntö, ohje, neuvo, suositus, varoitus, ehdotus, muistutus, suostuttelu, kutsu, tarjous, lupa, toivotus sekä vastaus pyyntöön. Rajanveto yksittäisten funktioiden välillä on usein vaikeaa. Analyysissani käytän kuitenkin apuna tätä luokittelua. Annettuja funktioita kutsun Shoren (1992) (ks. myös Halliday 1994) mukaan retoriseksi sävyiksi⁴, koska lausumien konkreettinen funktio eli niiden vaikutus kuulijalle käy ilmi aina vasta konkreettisessa vuorovaikutustilanteessa.

Retorisen sävyn määrittelemineen on ollut ongelmallista monessa suhteessa. Jokaisessa puhetilanteessa on kaksi osallistujaa, siis puhuja ja kuulija, jotka tekevät merkitykset aina yhdessä vuorovaikutustilanteessa. Oppikirjojen dialogeissa ilmoitetaan usein, ketkä ovat keskustelun osallistujat, mutta monissa tapauksissa ei kuitenkaan ole eksplisiittisesti annettu tietoa kontekstista. Toisaalta lauseiden tulkintaan ei vaikuta pelkästään kieliopillinen muoto (lausemodus) ja sen perusmerkitykset (puhefunktiot). Ilman intonaatiota ja sävelkorkeutta on usein vaikeaa määritellä, mikä on ollut puhujan illokuutio sekä kuulijan mahdollinen perlokuutio. Pro gradu -työssäni yritin kuvailla, millaisiin tilanteisiin mikin teksti kuuluu, vaikka tietoja konkreettisesta esiintymisympäristöstä ei aina ollutkaan.

Tässä artikkelissani en puhu yksityiskohtaisesti kaikista löytämistäni retorista sävyistä, käsittelen vain muutamaa ongelmakohtaa.

Esimerkin 1 kohdalla Suomen kielen alkeisoppikirjassa ei ole annettu eksplisiittistä tietoa kontekstista:

Esim. (1) Käsky vai ehdotus?

SKA kpl 15, s. 113.

- Lähdetään uimaan!
- Ei lähdetä. Ollaan kotona ja laitetaan ruokaa.

Esimerkin 1 tapauksessa vain vierusparissa esille tuodusta aiheesta voidaan

⁴ Retorinen sävy on systeemifunktionaalisen kieliopin käsite, ja sillä tarkoitetaan kielen käytön tasolla tapahtuvaa tulkintaa. Retoriset sävyt kirjoitan kursiivilla, jotta ne erottuvat puhefunktioista, jotka kirjoitan kapiteelilla. Niissä kohdissa, joissa sana pyyntö, käsky yms. eivät esiinny kursivoituina tai kapiteeleina, tarkoitan puhujan intentiota eli lausuman illokutiivista sävyä.

päätellä, että kyse on tässä tuttujen välisestä keskustelusta. Direktiivi on ilmaistu monikon ensimmäisen persoonan imperatiivilla (morfologisesti passiivimuotoisella lauseella), ja kehotuksen tulkitaan kohdistuvan myös ilmauksen esittäjään eikä pelkästään kuulijaan. Direktiivin tulkinta ei ole yksiselitteinen. KAI⁵-intonaatiokuvioilla lause *Ollaan kotona ja laitetaan ruokaa* kuulostaa ehdotukselta. Lausuman asemasta epäkohteliaana preferoimattomana responssina, vierusparin etujäsenessä esitetyn ehdotuksen välittömästä torjumisesta (*Ei lähdetä*) päätellen kyse voi kuitenkin olla tasaloppuisella intonaatiokuvioilla esitetystä kehotuksesta.

Esimerkin 1 ympärille voidaan kuvitella tilannekontekstia, sillä ilman sitä se kuulostaa epäluonnolliselta, oppikirjan tekijöiden passiivin esittelyn tarkoitukseen kirjoitetulta pelkältä kysymykseltä ja vastaukselta.

Seuraavanlaiset pelkällä NP:llä ilmaistut direktiivit tulkitaan usein pyynnöksi:

Esim. (2) Pyyntö

(a) SS kpl 5, s. 38.

(b) KK kpl 4, s. 48.

– Jaha, kenen vuoro sitten on?	– Iltaa.
– Minun. Yks...	– Iltaa.
– Ei Teidän vaan minun.	– Yksi olut.
– Anteeksi, mutta minä...	– Pullo vai tuoppi?
– Yksi kaunis punainen ruusu. Tai	– Iso tuoppi kiitos, ja sitten myös
hetkinen...	lasku.
– [...]	

Suurimmalle osalle pyynnöiksi tulkittavista kasvoja uhkaavista kielellisistä teoista on yhteistä, että puhuja yrittää lieventää lausumaansa erilaisilla kohteliaisuusstrategioilla, osoittamalla kuulijalle hyväksyntää, yhteenkuuluvuutta tai sitä, että hän ei halua rajoittaa kuulijan toiminnanvapautta. Esimerkin 2 pyyntö-sävyiset direktiivit ovat kielipillisesti pelkkiä nominilausekkeita (NP), eikä niissä ole lieventäviä elementtejä. Tällaiset pyynnöt liittyvät yleensä kaupankäyntitilanteisiin, ja niitä pidetään tällaisissa tilanteissa konventionaalistuneena tapana esittää pyyntö. Tästä syystä ne eivät tunnukaan epäkohteliailta, vaikka niissä ei käytetä kohteliaisuusstrategioihin liittyviä pehmentäviä elementtejä. Asia esitetään yksinkertaisesti ja suoraan: ainoana kohteliaisuuskeinona on vuorojen lopussa mahdollisesti esiintyvä sana *kiitos*. Pelkän nominilausekkeen – ja mahdollisesti myös sanan *kiitos* – käyttäminen direktiivinä muissa kielissä voi tuntua erittäin epäkohteliaaltakin: esimerkiksi unkarin kielessä käytetään myös tällaisissa

⁵ Korkea-alkuinen intonaatiokuvio (engl. HIP – high initial pitch).

tilanteissa pitempiä, lievennettyjä kohteliaisuusstrategioita.

Nämä esimerkissä 2 olevat pyynnot tuntuvat tavalliselta suomalaiselta tavalta esittää käynnin syytä. Tätä tilannetta kuvastavat oppikirjat, eikä niissä kuitenkaan viitata eri tavalla esitettyjen pyyntöjen tulkinnalliseen sävyyn eri tilanteissa.

Seuraavan esimerkin (esim. 3) avulla yritän valaista erästä modaaliverbien käyttöön liittyvää ongelmaa.

Esim. (3) Modaaliverbi *viitsii*

KK kpl 5, s. 77.

- Moi, Mikko! Mites menee?
- Ihan hyvin, kiitos. Entäs sinulla, Pekka?
- Ihan hyvin. Kauhea ilma vaan tänään!
- [...]
- Se on hyvä. Minä olen aika laiska. Minä en kyllä jaksakaan käydä enää lenkillä tai uimahallissa. Tuntuu, että koskaan ei ole tarpeeksi aikaa. Ja illalla on niin pimeää ja märkää. Sataa joka päivä ja tuulee niin kovasti. **Kuule, voitko sinä auttaa minua? Minä en tiedä, miten yksi tietokoneohjelma toimii. Viitsitkö sinä näyttää joku päivä, miten se oikein toimii?**
- Joo, totta kai! Milloin sinä haluat, että minä tulen [...]
- [...]

Esimerkin 3 viimeksi mainittu direktiivi on aineistossani ainoa, jossa pyyntö on ilmaistu käyttämällä *viitsii*-verbiä. Lauranto (2000) toteaa, että pyydettyäessä puheessa käytetään tavallisesti interrogatiivilauseetta, jossa on jokin modaaliverbi. Pelkkää interrogatiivilauseetta ilman modaaliverbiä käytetään hänen mielestään silloin, kun pyyntö ei aiheuta kuulijalle vaivaa. Hänen mukaansa tilanteissa, joissa puhujat ovat tuttuja eivätkä heidän väliset valtaerotkaan ole isoja, modaaliverbi on hyvin usein *viitsii*. *Voida*-verbi esiintyy taas pyynnöissä, joissa (1) puhujat ovat tuntemattomia, (2) pyynnön esittäjä haluaa osoittaa, ettei pidä puhuteltavaa konkreettisesti läheisenä tuttavanaan tai (3) pyynnön esittäjällä on jonkinlainen valta-asema. (Lauranto 2000.) Mielestäni oppikirjadialogit eivät kuvasta tätä tilannetta. Vaikka niissä esiintyykin paljon tutulta-tutulle-tilanteita, joissa puhujat ovat samalla tasolla, myös tällaisissa tilanteissa tyypillisimmältä tavalta esittää pyyntö tuntuu interrogatiivilause, jossa on modaaliverbi *voida*.

Imperatiivimuotoisia pyyntöjä olen löytänyt aika vähän. En löytänyt niitä yhtään Suomea suomeksi -kirjasta enkä Suomen kielen alkeisoppikirjasta, vaikkakin sellaisia kuulee hyvin usein puheessa. Se johtuu toisaalta kai siitä, että kirjoituksessa imperatiivi tuntuu liian komentavalta ja määrällävältä,

toisaalta taas siitä, että imperatiivimuotoinen direktiivi on tulkittava pyynnöksi vain tietyllä äänensävyllä sanottuna. Finn nyelv -oppikirjassa (2002: 84) on huomautus, että imperatiivin käyttö on epäkohteliaista. Samasta kappaleesta löytyy kuitenkin esimerkki siitä, että imperatiivin käytöllä voi olla pyyntö-sävyinen tulkinta, jota ei välttämättä ymmärretä epäkohteliaaksi:

Esim (4) Imperatiivin käyttö

FNY kpl 6, s. 81.

- Tulkaa jo! Meillä ei ole paljon aikaa. Juna lähtee kohta.
- Mutta meillä ei ole juomista matkalle. Mene sinä jo junaan, tulemme ihan kohta.
- **Ostakaa minullekin vettä.** Mutta älkää viipykö kauan!

Tilannekontekstista ei anneta eksplisiittistä tietoa, mutta keskustelun aiheesta ja käytetyistä kieliopillisista rakenteista käy ilmi, että puhujat ovat läheisiä tuttuja: ystäviä tai perheenjäseniä. Jotkut lähtevät vielä ennen junan lähtöä ostamaan jotain juotavaa. Vain yksi dialogin henkilöistä menee junaan ja pyytää toisia ostamaan hänellekin vettä. Imperatiivin käyttö ei tunnu tässä tapauksessa oudolta, eikä sitä tulkittaisi käskyksi.

Jotta imperatiivi voidaan tulkita pyynnöksi, täytyy ottaa huomioon, että sen käyttöä rajoittavat seuraavat seikat: imperatiivia voi käyttää vain sellaisessa tilanteessa, jossa (1) puhujat ovat läheisiä tuttuja (hyviä ystäviä tai perheenjäseniä), (2) pyydetty toiminta on jo käynnissä ja (3) pyyntöön liittyvä korkea-alkuinen (KAI) intonaatiokuvio (ks. Shore 1997; Lauranto 2000). Esimerkissä 4 kaikki nämä kriteerit ovat voimassa (lukuun ottamatta tietysti kolmatta kriteeriä, joka on relevantti vain aidoissa puhetilanteissa). Tästä syystä siinä on mahdollista esittää pyyntö imperatiivilla. Puhujat ovat läheisiä tuttuja, ja kun muut ovat jo muutenkin lähdössä ostamaan jotain juotavaa, ei heille aiheudu erikoista vaivaa ostaa samalla vielä pullo vettä pyynnön esittäjälle.

Olen ottanut analysoitavakseni myös tiedusteluja. Tiedustelut ovat sellaisia lausumia, joista käy ilmi, että puhuja ei vaadi kuulijalta pelkästään kielellistä informaatiota, vaan myös jonkinlaista palvelusta. Tällä perusteella en pidä niitä pelkinä kysymyksinä, vaan lasken ne direktiiveiksi.

Aineistossani oli yhteensä 41 tiedustelua. Niitä esiintyi etupäässä sellaisissa tilanteissa, joissa puhuja tiedustelee tietä, jonkin paikan sijaintia, kellonaikaa tai yrittää tavoitella jotakuta puhelimitse. Tällaisten tilanteiden puhujat eivät tunne toisiaan, mutta heidän välillään olevat valtaerot ovat pienet. Kyseessä on siis kunnioittava kohteliaisuussysteemi. Vaikka tilanteet ovatkin hyvin samanlaisia, niissä käytetään hieman erilaisia pehmentäviä aineksia (ks. esim. 5 a-c).

Esim. (5) Tiedusteluja

(a) SS kpl 3 s. 28.	(b) SKA kpl 13 s. 97.	(c) KK kpl 5 s. 55. Ulkona kadulla
<ul style="list-style-type: none"> – Anteeksi, mikä katu tämä on? – Tämä on Puistokatu. – Millä kadulla posti on? – Se on Museokadulla. – Kiitos. – Mikä tuo iso talo on? – Se on kirjasto. – Vai niin. – Kiitos ja näkemiin! – Näkemiin. 	<ul style="list-style-type: none"> – Anteeksi, voisitteko kertoa, missä Annankatu on? – Se on seuraava poikkikatu. 	<ul style="list-style-type: none"> – Anteeksi, missähän täällä on lähin posti/pankki yms.? – Se on tuolla. – Onko se kaukana? – Ei. Se on ihan lähellä. – Kiitos. – Ei kestä.

Esimerkin 5a tiedusteleva vuoro alkaa anteeksipyyntöllä. Anteeksipyyntö tiedustelevan vuoron alussa on melko yleinen. Se on tavallinen ja samalla myös kohtelias tapa kääntyä tuntemattoman puoleen kadulla ja aloittaa keskustelu hänen kanssaan. Dialogi ei siltikään tunnu kovin luontevalta, vaan pikemminkin oppikirjaa varten laaditulta. Esimerkissä 5b varsinaiseen tiedusteluun lisätään toinen interrogatiivilause, jossa käytetään taas voida-verbiä. Johtolauseella *Voitteko/voisitteko sanoa?* tiedusteluista tehdään epäsuoria (Hallidayn (1994) termein metaforisia). Tämä osoittaa kuulijalle huomioon ottamista ja antaa hänelle tilaa toimia oman päänsä mukaan. Sen päättäminen, onko tämän kohteliaisuusstrategian käyttö tarpeen tällaisissa tiedustelutilanteissa vai onko luontevampaa käyttää ilmaisutapaa, joka voidaan nähdä esimerkistä 3c (lausumaa pehmennetään partikkelilla *-han*), jää opiskelijalle. Toinen kysymys koskee teitittelyä. Oppikirjoissa käytetään teitittelyä hyvin usein, mutta niissä ei anneta tietoa siitä, että sen käyttö riippuu sosiaalisesta kontekstista.

5. Lopuksi

Keskustelulla on hyvin tärkeä rooli interpersonaalisten suhteiden rakentamisessa. Se, minkälaisia kielellisiä rakenteita puhujat käyttävät puheessaan ilmaistaakseen intentioitaan, riippuu tilannekontekstista. Kielellisiin valintoihin vaikuttaa ratkaisevasti esimerkiksi se, minkälainen suhde tilanteeseen osallistuvilla on keskenään ja mitä kautta sanoma kulkee. Oppikirjojen dialogien pitäisi ensisijaisesti kuvastaa autenttisia puhetilanteita, jotta kielenoppijat saisivat kuvan siitä, millaisia rakenteita ja strategioita missäkin tilanteissa käytetään. Tämä asia tuntuu vaikealta toteuttaa. Toisaalta oppikirjojen dialogeissa pyritään jäljittelemään puhuttua keskustelua, toisaalta

tärkeimmät tiedot kontekstista – kuten myös esimerkiksi sellaiset kielenulkoiset tekijät kuten intonaatio ja prosodia – häviävät silloin kun dialogeja luetaan. Oppikirjoihin ei voi tallentaa kaikkea, mitä kielestä tiedetään. Oppikirjojen tekijöiden tehtäväksi jää päättää, miten he esittävät erilaisiin konteksteihin kuuluvia kielellisiä valintoja.

Vanhimmille oppikirjoille (esim. *Suomea suomeksi* -sarjan ensimmäiselle osalle ja Suomen kielen alkeisoppikirjalle) on yhteistä, että niissä on etupäässä virallisiin tilanteisiin liittyviä tuntemattomien välisiä keskusteluja. Tuttujen välisissä keskusteluissa käytetyistä strategioista on näissä kirjoissa hyvin vähän tietoa. Niissä esiintyvät dialogit ovat myös hyvin kirjakielisiä. Tyypillistä on myös se, ettei keskusteluissa anneta eksplisiittisesti tietoa kontekstista. Dialogeissa esiintyvät strategiat ovat yleisiä, laajasti käytettävissä olevia, usein liiankin kohteliaita.

Uudemmissa oppikirjoissa (esim. *Kieli käyttöön* ja *Finn nyelv*) esitetään taas enemmän sellaisia dialogeja, joissa puhujat ovat toisilleen tuttuja. Näissä dialogeissa käytettävät kohteliaisuusstrategiat kuvastavat paremmin aidoissa puhetilanteissa käytettäviä strategioita, vaikka kirjakielen käyttö on näillekin oppikirjoille tyypillistä. *Kieli käyttöön* -kirjassa annetaan myös usein tietoa tilanteesta.

Näkemyks oppikirjan tarkoituksesta suomi toisena ja vieraana kielenä - opetuksessa on vähitellen muuttunut. Uusimmissa oppikirjoissa nähdään tärkeänä antaa opiskelijoille jo alusta alkaen tietoa siitä, että eri tilanteisiin, eri genreihin kuuluu hieman erilainen kielenkäyttö (vrt. Lauranto 1996). Tällä tavalla oppijat saavat mahdollisuuden tehdä omat valintansa keskustelutilanteissa. Pitäisin tärkeänä myös sitä, että Unkarissa ilmestyvissä unkarilaisille tarkoitetuissa oppikirjoissa kiinnitettäisiin opiskelijoiden huomiota myös kontrastiivisesti niihin erilaisuuksiin, jotka liittyvät kielenkäyttöön ja riippuvat kontekstista:

Aineistolähteet

- Kenttälä, Marjukka 1998: *Kieli käyttöön 1*. Suomen kielen alkeisoppikirja. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lepämaa, Anneli – Silfverberg, Leena 1987: *Suomen kielen alkeisoppikirja*. Helsinki: Finn Lectura.
- Maticsák, Sándor – Tarvainen, Anna 2002: *Finn nyelv*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Nuutinen, Olli 1987: *Suomea suomeksi 1*. 6. painos. Helsinki: SKS.

Lähteet

- Beczner, Barbara 2004: *Kohteliaisuus, puheaktit ja toimintaan kehottaminen oppikirjoissa*. Szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- Brown, Penelope – Levinson, Steven 1987: *Language and Politeness: Some Universals in Language Usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halliday, M. A. K. 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. 2., korjattu painos. London: Arnold.
- Halliday M. A. K. – Ruqaiya, Hasan 1989: *Language, context and text: aspects of language in a social semiotic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho, *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- Lauranto, Yrjö 1996: *Elämän suolaa. Suomen kielen alkeita 1. 2. painos*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- 2000: *Puhekieli*. Opetusmoniste. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest.
- 2004: Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitelty puhe. – Boglárka Straszer & Anneli Brown (toim.): *Prosodia ja suomi toisena kielenä* s. 47–116. Kakkoskieli 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- (tulossa): *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Toimintaan kehottamisen syntaksia suomessa ensi ja toisena kielenä*. Käsikirjoitus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Raevaara, Liisa 1997: Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Tainio, Liisa (toim.): *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- Shore, Susanna 1992: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Ph.D. Thesis. School of English and Linguistics, Macquarie University, Sydney.
- 1997: On interpersonal meanings in translation. – Korimo-Girod, N. (toim.): *Kontrastiivinen tarkastelu kääntäjän apuna* s.153–168. Publications du Département des Langues Romanes 12. Helsingin yliopisto.
- Tainio, Liisa (toim.) 1997: *Keskustelunanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.

Directive speech acts in Finnish course books used in Hungary

In the course of foreign language teaching and acquisition a specific problem soon occurs: The communication between people with different socio-cultural background may fail more easily than between people of the same cultural identity. Interlanguage pragmatics has investigated non-native speakers' acquisition and performance of specific linguistic action patterns. The main focus of these studies is on the cultural, social and linguistic factors: In which way the second language learners and native speakers realize different speech acts in their interaction? Linguistic politeness is also relevant in the study of foreign language acquisition. Linguistic politeness partly consists of the realization of different speech acts in the concrete utterance level. The use of different speech acts depends also on the context, in which the interaction is going on.

From this point of view, it is relevant to investigate how different course books present the systems of speech acts, because course books are one of the very few sources of input in foreign language acquisition environment. Requests have, naturally, a very important role. The aim of my study is to investigate the directive speech acts in the course books used in Hungarian universities (Nuutinen, Olli 1987: *Suomea suomeksi 1.*; Lepäsmä, Anneli – Silfverberg, Leena 1987: *Suomen kielen alkeisoppikirja*; Kenttälä, Marjukka 1998: *Kieli käyttöön – suomen kielen alkeisoppikirja*) from the point of view of interlanguage pragmatics.

In interactions between native and non-native speakers the listener processes the utterances in his own linguistic system and will not necessarily understand the original intention of the speaker. The non-native speaker's grammatical mistake might be regarded by the listener as a pragmatic mistake, that is pure impoliteness or rudeness. One of the main goals of second or foreign language teaching should be to develop the communicative as well as the pragmatic competence of the language learners, the central component of which is the appropriate use of language for different purposes in various social contexts. On the basis of thorough study of course books and the spoken language the efficiency of language teaching might be improved.